

חילופי השטחים בערבה

חיים לויטה

הגבול

בין ישראל וירדן בערבה לא סומן במדויק עד הסכם השלום (1994). במסמך של ממשלת פלשתינה-א"י בדבר גבולות המנדט (1 בספטמבר 1922) הוגדר הגבול כמרכזו של נחל ערבה (centre of the wadi araba), נוסח מאוד לא מדויק. פקידי ממשלת המנדט שנדרשו על ידי משרד המושבות להבהרות, השיבו שמרכז הוואדי פירושו קו המחבר את הנקודות הנמוכות בעמק. גם נוסח זה איננו מדויק (מה גם שכל שיטפון בנחל עשוי להזיז את הגבול). למרות זאת נשאר קו זה במפות כקו הגבול בין ארץ ישראל ועבר הירדן ובמרס 1949, עם חתימת הסכמי רודוס, הוא הפך לקו שביתת הנשק בין ישראל לירדן (ממשלות ערב לא הסכימו אז לקווי גבול מה שעלול היה להתפרש כהכרה במדינת ישראל). יש לציין כי קו זה היה על המפה בלבד; בפועל לא היה בשטח מחסום או מכשול טבעי או מלאכותי.

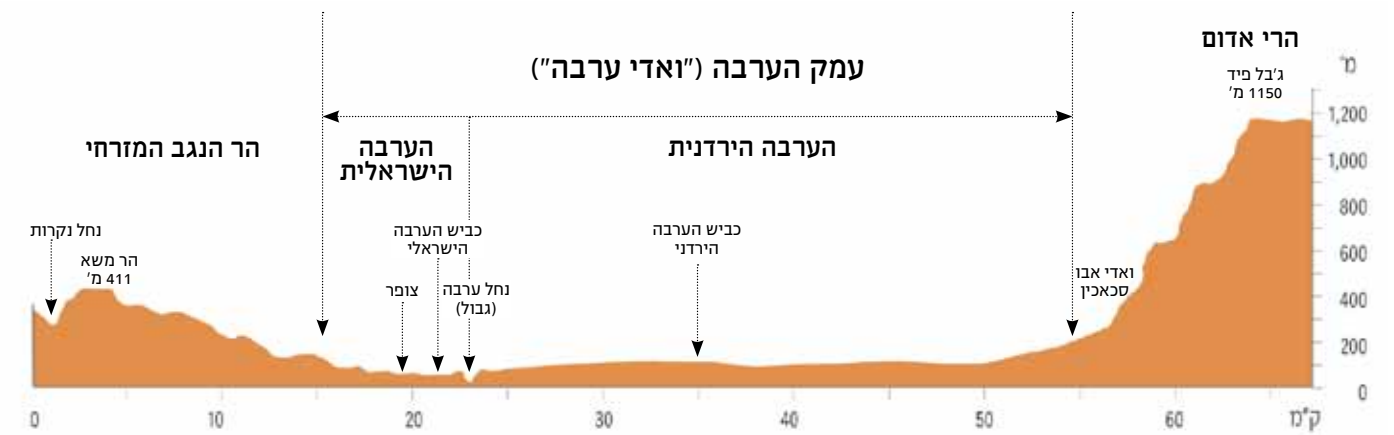
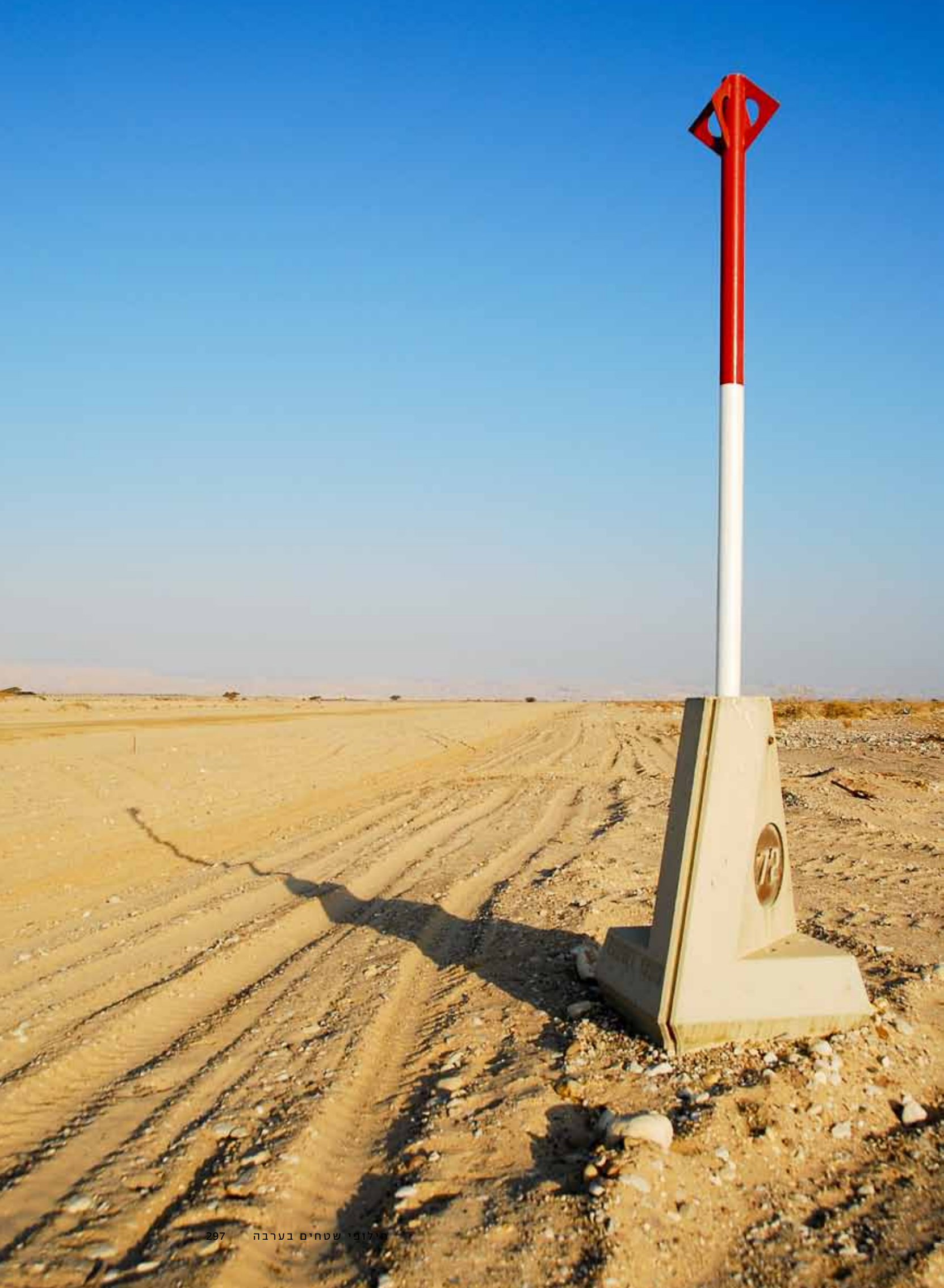
לאחר מלחמת ששת הימים (יוני 1967) פתחו ארגוני המחבלים הפלסטינים בפעולות טרור נגד מדינת ישראל. גם בערבה ביצעו המחבלים פעולות רבות של ירי, מיקוש, הפגזות וחבלה. בעקבות פעולות אלה ואחרות, שהפגינו את קוצר ידו של חוסיין מלך ירדן לשלוט במחבלים שבאו משטחו, החליטה ממשלת ישראל על הרחקתו דה-פקטו של הגבול באמצעות הקמת גדר ופריצת דרך פטרולים כמה קילומטרים מזרחה לקו שביתת הנשק. הזזת הגבול נועדה להרחיק את המחבלים מהיישובים וליצור זמן התרעה גדול יותר במקרה של חדירה לשם פיגוע. עם התפתחותם של מושבי הערבה, שקלטו כל שנה עשרות משפחות חקלאיות חדשות, נוצר צורך בשטחים נוספים לעיבוד חקלאי, ובעקבות כך החלו מושבי הערבה לעבד שטחים ממזרח לקו שביתת הנשק בשטח שנתחם על ידי הגדר החדשה. מאוחר יותר החלו גם לקדוח שם בארות ולשאוב מהן מים (מי התהום בערבה הירדנית הם באיכות גבוהה מאלו שבערבה הישראלית וגם כמותם רבה יותר).

לאחר ועידת מדריד (אוקטובר 1991) החל משא ומתן מדיני בין ירדן וישראל. בתחילה התנהל המו"מ בעצלתיים ועסק בעיקר בסדר היום של השיחות, אבל לאחר חתימת הסכם אוסלו בין ישראל והפלסטינים בספטמבר 1993 ראו עצמם הירדנים חופשיים להתקדם במו"מ וביוני 1994 החלו השיחות לקראת חוזה שלום. שני הצדדים היו מעוניינים להגיע מהר להסכם. כבר בשלב הראשון של השיחות התכליתיות התברר כי נושא הגבול הוא הבעיה המרכזית. בשלב זה כ-50% מהאדמות המעובדות של מושבי הערבה היו מעבר לגבול, והירדנים דרשו כי ישראל תוותר על שטחים אלה (המו"מ מתואר בהרחבה במאמרו של חיים סרברו "הסכם הגיוני והגון" בספר זה).

שי בן-אליהו, ראש המועצה של הערבה התיכונה, פנה לאלקים רובינשטיין, ראש המשלחת להסכם השלום עם ירדן, ושכנע אותו בחשיבותם הקריטית של שטחים אלה לחקלאי הערבה. בפני שי עמדו אז שתי אפשרויות: לצאת למאבק גלוי בתקשורת או לנסות להשפיע בשקט מבפנים. שי בחר באפשרות השנייה ואכן בהוראתו של יצחק רבין, אז ראש הממשלה, השתתף בחלק מהשיחות לקראת חתימת הסכם ועודכן ככל מהלכי המו"מ. תנאי להשתתפותו זו היה שמירת סוד באופן מוחלט. חלק מתושבי הערבה ביקרו ותקפו את בן-אליהו על שאינו עושה דבר בנושא השטחים, אך הוא מילא פיו מים ולא הסגיר את סודות המו"מ עד יום מותו.

חלק מחברי המשלחת הישראלית סברו שלא נוכל להשאיר את השטחים במזרח בידנינו ולכן יש לוותר עליהם או לנסות להגיע להסכם חכירה כדי שלא לעכב את סיום המו"מ. ואכן לו הייתה

חיים לויטה, ממקימי מושב חצבה וחבר בו, חקלאי ומורה למתמטיקה

תרשים המדגיש את האסימטריה בין הערבה הירדנית לישראלית

עמדתם מתקבלת ניתן היה לסיים את הסכם השלום במועד מוקדם יותר. לעומתם, ראש המשלחת אליקים רובינשטיין וכמה מחבריה ביניהם משה קוחנובסקי, דוד שטנר ונח כנרתי שוכנעו על ידי שי בן-אליהו שלא לוותר ולפעול להשגרת השטחים החקלאיים בירדנו.

המשלחת הישראלית טענה כי הגבול בין ישראל לירדן לא סומן מעולם ולכן לא קיים למעשה קו גבול מדויק שניתן להתייחס אליו. במסמך של ממשלת ארץ ישראל המנדטורית מ-1 בספטמבר 1922 נקבע הגבול בין ארץ ישראל לעבר הירדן במרכז ואדי ערבה. ואדי בערבית פירושו נחל ופירושו גם עמק. כיוון שנחל הערבה עובר רק בחלקה הצפוני של הערבה הרי שהדעת נותנת שהכוונה הייתה לאמצע העמק ולא לאמצע הנחל. אמצע עמק הערבה עובר בכל העמק מזרחית לקו הנקודות הנמוכות (ראו תרשים) ולכן דינם של השטחים האלה להישאר בידי ישראל.

לעומת זאת דרשה המשלחת הירדנית למקם את הגבול בקו שביתת הנשק. היענות לדרישתם הייתה כרוכה בפניו השטחים החקלאיים. כיוון שהיה רצון עז מצד שני הצדדים לסיים את המשא ומתן ולחתום על חוזה השלום נדרשה כאן פשרה וזו נמצאה בצורה של חילופי שטחים: ישראל תשאיר בידיה את השטחים המעובדים (כ-40 קמ"ר) ותיתן תמורתם שטח שווה בגודלו שאין לו ערך חקלאי ממערב לקו שביתת הנשק.

יצוין כאן כי היה כבר תקדים של חילופי שטחים בין ירדן וסעודיה. ירדן קיבלה מסעודיה רצועת חוף באורך של כ-15 ק"מ דרומית לעקבה לצורך פיתוח נמל עקבה ואזור תעשייה ונתנה תמורתם שטח גדול פי חמש בואדי ראם. הסעודים התעקשו על קבלת שטח גדול יותר כי נתנו רצועת חוף וקיבלו מדבר. התקדים היה נוח לנו אך לא המפתח של 1:5. ישראל וירדן החליפו שטחים ביחס של 1:1. הסכם החילופים כלל שטחים חקלאיים של המושבים עידן, חצבה ועין יהב. בצופר היו השטחים המעובדים כ-4 ק"מ ממזרח לגבול, וכיוון שקשה היה לירדנים "לעכל" בליטה עמוקה החודרת לשטחם הוסכם על חכירה ישראלית של שטח זה ל-25 שנה (כמו גם בנהריים). הכרעה סופית בנושא עברה למנהיגים ואכן בפגישה לילית ברבת עמון ב-12 לאוקטובר 1994 סיכמו חוסיין ורביץ את נושא חילופי השטחים. גם בנושא המים נתקבלה החלטה באותו מפגש — ישראל תוכל לשאוב 16-20 מיליון מ"ק בשנה בקידוחים ישראלים בשטח ירדני ובתמורה ירדן תקבל 50 מיליון מ"ק מים מהכנרת לבקעת הירדן שלה.

הסכם השלום עם ירדן ביטא באופן מרשים את האווירה החיובית בין המדינות ואת רצונן העז להגיע להסכם של שלום אמת אחרי עשרות שנים של עוינות. אי אפשר שלא לציין את הגינות ואת נדיבותו של המלך חוסיין. ביודעו את חשיבות השטחים המעובדים לישראל ואת מעט העניין החקלאי שיש לירדן בעמק הערבה הוא הסכים לפתרון המיוחד הזה. ספק אם יש עוד מנהיג במדינות ערב שהיה נוהג כך.

ממול: עמוד גבול חדש בנחל הערבה